

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩАЗНАЧЕННЯ І МОЖЛИВОСТІ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
ТА ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯINCREASE THE QUALITY OF LIFE: IMPORTANCE AND OPPORTUNITIES
OF NATURAL RESOURCES AND ECOSYSTEM SERVICES

Статтю присвячено поняттю якості життя та його зв'язку з природними ресурсами й екосистемними послугами. Указано, що зміна розуміння категорії добробуту змушує переглянути усталені погляди на його оцінку як критерію ефективності реалізації політик розвитку. Зазначено, що саме нова модель природокористування може стати основною для зростання якості життя. З ростом матеріального добробуту прямий зв'язок між рівнем економічного розвитку і добробутом суспільства стає все менш прямолінійним. Для людини як суб'єкта й об'єкта будь-якої громадської діяльності на перший план виходять оцінки людського потенціалу і людського капіталу. У цьому контексті автори зазначають, що основним індикатором стану та перспектив людського потенціалу має стати індекс його розвитку. Установлено, що вибір методологічного підходу до оцінки й обліку показників добробуту має враховувати також оцінку природно-ресурсного потенціалу. Разом із тим саме коректне врахування такого потенціалу є найбільш складним через проблеми обліку.

Ключові слова: природні ресурси, політика природокористування, екосистемні послуги, якість життя, економічне зростання.

Стаття посвячена поняттю якості життя та його зв'язку з природними ресурсами

і екосистемними послугами. Указано, що зміна розуміння категорії добробуту змушує переглянути усталені погляди на його оцінку як критерію ефективності реалізації політик розвитку. Указано, що саме нова модель природокористування може стати основною для зростання якості життя. З ростом матеріального добробуту прямий зв'язок між рівнем економічного розвитку і добробутом суспільства стає все менш прямолінійним. Для людини як суб'єкта й об'єкта будь-якої громадської діяльності на перший план виходять оцінки людського потенціалу і людського капіталу. У цьому контексті автори зазначають, що основним індикатором стану та перспектив людського потенціалу має стати індекс його розвитку. Установлено, що вибір методологічного підходу до оцінки й обліку показників добробуту має враховувати також оцінку природно-ресурсного потенціалу. Разом із тим саме коректне врахування такого потенціалу є найбільш складним через проблеми обліку.

Ключевые слова: природные ресурсы, политика природопользования, экосистемные услуги, качество жизни, экономический рост.

УДК 330.15:502.132

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct51-40>

Гамзіна О.М.

провідний економіст
державної установи
«Інститут економіки природокористування
і сталого розвитку»

Gamzina Olga

Public Institution
«Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development
of the National Academy
of Sciences of Ukraine»

The article focuses on the concept of quality of life and how it relates to natural resources and ecosystem services. The author of the article points out that changing the understanding of the category of well-being forces to reconsider the established views on its assessment as a criterion for the effectiveness of implementation of development policies. The article also states that it is the new environmental model that can become the main one for increasing the quality of life. The author also raises questions about the methodology of assessing quality of life and its adaptation to take into account the efficiency of environmental management. The widely used economic assessment of well-being as a per capita gross national product is unable to reflect the true level of well-being in its social and environmental component. With the growth of material well-being, the direct link between the level of economic development and the well-being of society becomes less apparent. And since a person remains the subject and object of any social activity, human and human capital assessments come to the fore. In this context, the author notes that the main indicator of human development in the world is the index of human development. This index is an integrated multilevel assessment of the social and economic component of the well-being of the population and consists of separate indices: income index, longevity index, education index. The author of the article concludes that it is quite possible to supplement the indicator with an assessment of the environmental component of well-being – its methodology allows for the development of an integrated indicator. At present, economic development and environmental cycles do not coincide: in most countries, it is possible to observe a phase of the environmental cycle that is appropriate to the industrial type of development. Thus, the gradual transition of the environmental policy to the new model will allow to expand to a greater extent the existing potential of the sphere of environmental management and to significantly improve the current level of quality of life of the population. More practically obvious is the impact on the quality of life of rational water and forest management, primarily at the level of territorial communities as the basic level of life of a conscious civil society.

Key words: natural resources, environmental policy, ecosystem services, quality of life, economic growth.

Постановка проблеми. Економічне зростання, нарощування національного багатства є незаперечним благом для держави та суспільства: лише зростання економіки, розширення фінансових можливостей держави створюють підґрунтя для поліпшення соціального забезпечення, реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Водночас

і в суспільстві, і в наукових колах усе більш поширеним стає розуміння того, що економічне зростання може мати різний характер, тобто практично по-різному впливати на соціальне становище. Більш чітким стає розуміння того, що державна економічна політика має бути спрямована саме на таке економічне зростання, результати якого

позначаються на всіх верствах суспільства. Власне, це твердження є одним з основних у вченні про економіку благополуччя. Відповідно, постає питання про пошук додаткових ресурсів, які можуть бути задіяні задля підвищення рівня життя населення: в умовах, коли поточні темпи економічного зростання вказують на виснаженість існуючої бази, саме природні ресурси, їх залучення до економічного обігу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукової літератури за даним напрямом свідчить, що економіка природокористування є популярною темою серед дослідників: інтерес наукової спільноти до її вивчення з часом не слабшає. Водночас поза увагою залишаються окремі напрями, у тому числі й конкретні проблеми економіки природокористування. Зв'язок між використанням природних ресурсів і рівнем благополуччя розглядали такі дослідники, як Ф. Завьялов, Р. Фюкс, Ю. Власов, Д. Конюшков, Т. Тихонова. Установлено, що раціональне природокористування сприяє відновленню балансу в екосистемі, а також економічному зростанню.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення та аналітична оцінка можливостей використання природних ресурсів як джерела підвищення якості життя населення в плані розширення спектра користування екосистемними благами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Один з основоположників дослідження якості життя як самостійної наукової категорії Артур Пігу стверджував, що ресурси, на основі яких формується добробут нації, не можна використовувати на основі лише принципів вільного ринку. У такому разі користь, яку приносить цей ресурс, розподілятиметься вкрай нерівномірно. Тобто «суспільний дивіденд», сформований таким ресурсом, буде мінімальним. Хоча А. Пігу безпосередньо не розглядає всю природно-ресурсну сферу як джерело добробуту, на прикладі експлуатації корисних копалин та земельних ресурсів він указує на те, що задля суспільного блага використання таких ресурсів вимагає зваженого підходу, як в управлінні таким ресурсом, так і в розподілі блага, який він формує [2].

Незважаючи на значний проміжок часу, який минув від моменту публікації праці А. Пігу, економіка добробуту як самостійний напрям не втратила своєї актуальності. Водночас можна констатувати наявність низки методологічних проблем, які супроводжують його розвиток. Одна з таких проблем – обрахування національного добробуту, включення до нього тих чи інших показників. Однією з найбільших проблем є обрахування національного добробуту на основі показника ВВП, а також тих чи інших характеристик, які до нього зводяться. Особливо гострій критиці піддався найбільш широко використовуваний показник

валового внутрішнього продукту (ВВП), який під час розрахунку на душу населення використовується як основний індикатор оцінки рівня його добробуту [2].

Можна чітко констатувати, що за нинішньої методології розрахунку ці показники не можуть служити цим цілям із низки причин. По-перше, ВВП є ринковою характеристикою і відображає обсяги товарів та послуг у поточних цінах, тому на його рівень і динаміку значно впливає зростання цін. По-друге, показник ВВП на душу населення не може точно характеризувати прибутковість, оскільки розраховується на «середню людину» і виключає диференціацію прибутковості за окремими групами. За інтенсивного зростання багатства одних груп і зниження прибутковості інших він може рости за збільшення частки бідних людей у населенні. По-третє, критикують сам склад ВВП. Включення в його обсяг амортизації основних фондів – штучне, адже амортизація не є джерелом зростання добробуту населення, а виступає як фонд відтворення основних засобів. У динаміці ВВП її частка постійно зростає, оскільки в структурі основних фондів усе більше місце займають активи інформаційних технологій, строк корисного використання яких становить три-чотири роки, тому їх амортизація набагато вища [3].

Водночас нинішні методики підрахунку національного добробуту включають і низку показників, які прямо вказують на рівень добробуту. Добробут – це комплексний багатогранний показник, який повинен включати основні сфери життєдіяльності населення. Таких сфер, які як мінімум повинні бути прийняті до уваги, виділяється всього вісім: 1) матеріальний рівень життя (дохід, споживання, багатство); 2) здоров'я; 3) освіта; 4) особиста діяльність, включаючи роботу; 5) політичний вплив і управління; 6) соціальні зв'язки і відносини; 7) стан навколишнього середовища (на даний момент і в майбутньому); 8) відчуття безпеки як в економічному, так і в фізичному відношенні (рис. 1).

Сучасні методики підрахунку рівня національного добробуту не включають повною мірою такий суттєвий аспект, як використання природно-ресурсного потенціалу та загальний стан навколишнього середовища. Водночас саме стан довкілля все більшою мірою визначає й якість життя.

Рівень забрудненості території, якість продуктів харчування, доступ до питної води – усі ці чинники повсякчас докорінно впливають на якість життя. Хоча це не очевидно для жителів великих, добре облаштованих міст, це вкрай важливо для переважної більшості населення. У бідних країнах такі чинники взагалі можуть мати першочергове значення [3].

У науковій спільноті все більшого поширення набуває позиція, відповідно до якої стан

екології – це один з основних індикаторів якості життя.

Він, по-перше, впливає на стан здоров'я людей. По-друге, люди отримують великі вигоди від гарного стану навколишнього середовища у вигляді чистої води, чистого повітря, якісних харчів тощо. Таке право населення у багатьох державах все більше визнається як базове. По-третє, люди оцінюють екологічний комфорт або дискомфорт, і ці оцінки значно впливають на вибір їх місця проживання. Існують наукові розробки, що визначають рівень забруднення навколишнього середовища за видами забруднюючих речовин і природних ресурсів. Водночас це лише непрямі оцінки, що впливають на якість життя. Можна виділити вісім індикаторів, які безпосередньо визначали б такий вплив, тобто систему індикаторів, які б відображали стан навколишнього середовища, а також взаємодію навколишнього середовища із суспільством: 1) число передчасних смертей унаслідок поганої екології; 2) частка населення, яка не має доступу до чистої води, зокрема до водопостачання і каналізації; 3) частка населення, яка не має доступу до екологічно чистої природи; 4) частка населення, підвладна рівнем шуму понад 65 децибел; 5) інформація про збиток майну, завданий природними катастрофами (повеннями, посухами та ін.); 6) оцінки і вимірювання екологічних проблем: ендокринні руйнування, пестициди, електромагнітні та інші випромінювання; 7) методи оцінки екологічного вибору людей: гедоністичні ціни, оцінка екстерналій і послуг, що надаються екосистемами; 8) результати проведених опитувань людей про їх власних відчуттях і оцінках стану навколишнього середовища в країні та на конкретній території [4].

Питання включення показників стану довкілля знаходиться не лише у площині економічної теорії. Для суспільства й окремого індивіда завжди було і залишається важливим питання власного

добробуту. Категорія добробуту змінюється у міру задоволення першочергових потреб суспільства. Від трактування добробуту як виключно матеріального достатку наукове співтовариство прийшло до бачення добробуту як складної системи частин природи, громадських інститутів і створених людиною речей та ідей. Із позиції теорії сталого розвитку екологічний добробут населення мав би спадати з часом. Політика сталого регіонального розвитку покликана сформувати систему заходів підвищення ефективності та збереження природного капіталу з метою збільшення добробуту населення [5].

Існують різні оцінки щодо того, у якому циклі економічного розвитку нині перебуває світова економіка. Більшість думок сходиться на тому, що у макроекономічному розумінні зараз має місце завершення великого циклу, який завершиться рецесією і, можливо, економічною кризою. Якщо ж аналізувати економічну ситуацію більш широко, то можна стверджувати, що сучасний економічний цикл характеризується постіндустріальним типом суспільства, а також хвилею інновацій та автоматизації виробництва. Водночас для циклу природокористування характерні підходи, які здебільшого мали місце ще за часів індустріального розвитку. Тобто все ще відбувається надмірна експлуатація природних ресурсів, і їх якість та потенціал подальшого застосування постійно зменшуються. За таких умов упровадження принципів платформної взаємодії дасть змогу синхронізувати цикли й узгодити суспільні та комерційні інтереси [6].

За таких умов екосистемні послуги, окрім іншого, можуть урівноважити два напрями природокористування: використання природних ресурсів та їх відновлення. Екосистемні послуги поділяються на чотири групи: такі, що забезпечують, регулюють, підтримують, а також культурні послуги. Група послуг, які підтримують, розглядається як природна основа, що забезпечує виконання інших

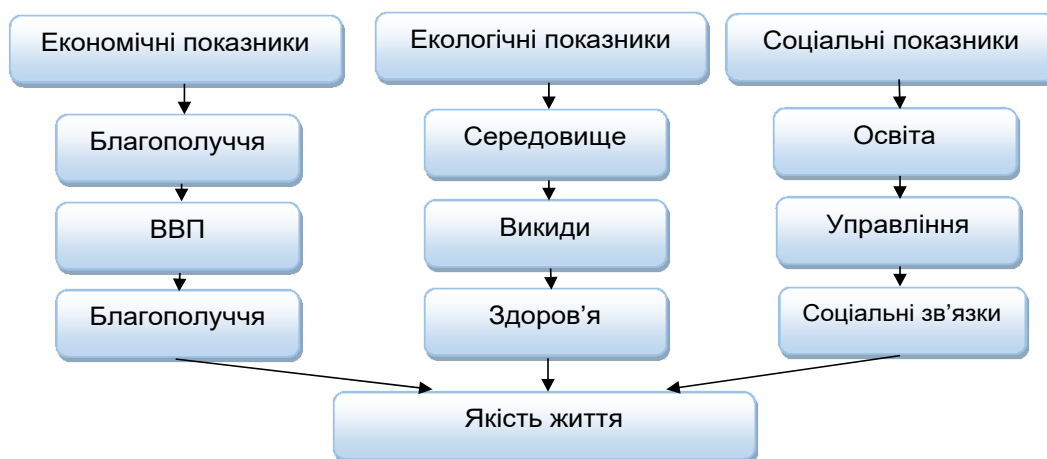

Рис. 1. Соціальні та економічні складники, які впливають на якість життя

Джерело: складено на основі [7, с. 225]

функцій, прямо і побічно впливає на благополуччя людини. Оцінка екосистемних послуг ведеться за трьома напрямками: екологічним, економічним (монетарним) і соціальним. Для кожної з груп послуг використовуються свої методи економічної оцінки. Послуги, що забезпечують, часто оцінюють за їх ринковою вартістю. Їхня частка в сукупній оцінці екосистемних послуг відносно невелика. Регулюючі послуги часто оцінюють методами запобігання витрат і затрат заміщення, а культурні послуги (рекреація, джерело натхнення, естетична цінність, духовна цінність) – методом витрат. В основі способів ринкової оцінки лежить готовність платити за дані послуги. Під час оцінки екосистемних послуг на місцевому рівні необхідний системний підхід, що враховує бонус кооперації землекористувачів. Слід враховувати також, що зняття додаткового навантаження з екосистем у даному місці може призвести до зростання впливу в інших місцях. Виділення, картографування й

оцінка екосистемних послуг проводяться з кінцевою метою забезпечити сталий розвиток суспільства і добробут людини. Розвиваються еколого-економічні підходи, покликані посилити роль ринкових механізмів у справі захисту навколишнього середовища [7].

Щодо оцінки екосистемних послуг в Україні, то, як показують проведені дослідження, екосистемні послуги формують вагомі показники вартості. Зокрема, розраховано показники формування окремих екосистемних послуг сфери земле- і лісокористування України за методикою Р. Констанци у світових цінах (СЦ), а також з урахуванням відносної купівельної спроможності у внутрішніх цінах (ВЦ) (табл. 1, 2).

Сьогодні сформувалися такі основні концепції практичного застосування екосистемних послуг: 1) розроблення національної екологічної політики та довгострокових програм і планів охорони навколишнього середовища з метою зниження

Таблиця 1

Показники формування окремих ЕП сфери землекористування України (у 2015 р.)

Регіони / області	Площа, тис га	Контроль ерозії		Переробка відходів		Зменшення забруднення	
		СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн
Україна		144,9	31,0	434,8	92,9	562,5	120,8
пасовища	5434,1	144,9	31,0	434,8	92,9	124,9	27,0
рілля	32541,3	-	-	-	-	437,6	93,8
Регіони / області	Площа, тис га	Біоконтроль		Виробництво харчової продукції		Загальний показник	
		СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США	СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США
Україна		865,1	180,8	2022,7	415,8	4030,0	841,3
пасовища	5434,1	114,9	24,5	334,8	72,0	1154,3	247,4
рілля	32541,3	750,2	156,3	1687,9	343,8	2875,7	593,9

Джерело: складено на основі [5]

Таблиця 2

Показники формування ЕП сфери лісокористування України (у 2015 р.)

Регіони / області	Площа, тис га	Контроль ерозії		Переробка відходів		Зменшення забруднення	
		СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн
Україна		144,9	31,0	434,8	92,9	562,5	120,8
пасовища	5434,1	144,9	31,0	434,8	92,9	124,9	27,0
рілля	32541,3	-	-	-	-	437,6	93,8
Регіони / області	Площа, тис га	Біоконтроль		Виробництво харчової продукції		Загальний показник	
		СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США	СЦ, млн дол. США	ВЦ, млн грн	СЦ, млн дол. США
Україна		865,1	180,8	2022,7	415,8	4030,0	841,3
пасовища	5434,1	114,9	24,5	334,8	72,0	1154,3	247,4
рілля	32541,3	750,2	156,3	1687,9	343,8	2875,7	593,9

Джерело: складено на основі [5]

рівня екологічних загроз; 2) включення цінності екосистемних послуг у національні системи комплексного еколого-економічного обліку, системи національних рахунків, оцінка скоригованих показників ВВП та ін.; 3) встановлення платежів і страхових внесків; 4) формування ринків екосистемних послуг.

Актуальна соціально-економічна ситуація характеризується тим, що цикли економічного розвитку та природокористування не співпадають. Можна умовно казати, що цикл природокористування відстає від економічного на декілька десятиліть. Хоча в найбільш розвинених країнах ситуація може виглядати більш оптимістично, у цілому невідповідність циклів призводить до нерационального природокористування та до нерівномірного розподілу вигоди від нього.

Наслідком цього виявляється майже глобальне погіршення стану довкілля як важливого складника оцінки якості життя (добробуту). Сучасна сфера природокористування характеризується інтенсивною інтернаціоналізацією, що передусім виражається у виникненні нових форматів міжнародної співпраці, появі нових типів зв'язків між учасниками сфери природокористування. Однак не можна стверджувати, що ефективно функціонує єдиний (сформований на загальноєвропейських і прийнятних стандартах) міжнародний ринок екосистемних послуг. Натомість формати міжнародної співпраці здебільшого представлені двосторонніми угодами. Винятком є відносини, які поступово налагоджуються між країнами – членами Європейського Союзу (ЄС) і характеризуються достатньою мірою адаптивної здатності до певного розширення й поглиблення.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що більшість методологічних підходів до оцінки та обліку показників добробуту не повною мірою враховує природно-ресурсний потенціал. Однією з причин є методологічна складність та неоднозначність такого обліку. Іншою не менш вагомою причиною вважаємо відсутність концептуальних положень, які б обґрунтовано доводили необхідність урахування саме екосистемного складника впливу на якість життя, зокрема щодо виняткової важливості якості середовища. Нині цикли економічного розвитку та природокористування не співпадають: у більшості країн можна спостерігати фазу циклу природокористування, яка відповідає індустріальному типу розвитку. Таким чином, поступовий перехід політики природокористування на нову модель дасть можливість більшою мірою розкрити наявний потенціал сфери природокористування і суттєво підвищити нинішній рівень якості життя населення. Більш очевидним є вплив на рівень якості життя раціонального водо- та лісокористування, передусім

на рівні територіальних громад як базового рівня життєдіяльності свідомого цивільного суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Pigou, Arthur. *The economics of welfare*. Routledge, 2017. 873 p.
2. Завьялов Ф.Н. Новые подходы к оценке благосостояния населения. *Ярославский педагогический вестник*. 2012. № 2. С. 100–107.
3. Дегтярь Н.В. Сучасні методи економічної оцінки екосистемних послуг. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. С. 50–59.
4. Конюшков Д.Е. Формирование и развитие концепции экосистемных услуг: обзор зарубежных публикаций. *Бюллетень Почвенного института им. В.В. Докучаева*. 2015. № 80. С. 26–49.
5. Мішенін Є.В., Дегтярь Н.В. Економіка екосистемних послуг: теоретико-методологічні основи. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 2. С. 243–257.
6. Загвойська Л.Д. Концептуалізація послуг екосистем у сучасному еколого-економічному дискурсі. *Наукові праці Лівівничої академії наук України*. 2013. № 11. С. 178–185.
7. Бобылев С.Н., Горячева А.А. Идентификация и оценка экосистемных услуг: международный контекст. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*. 2019. № 1. С. 225–236.

REFERENCES:

1. Pigou A. (2017) *The economics of welfare*. Routledge. 873 p.
2. Zavalov F.N. (2012) *Novye podkhody k otsenke blagosostoiannya naseleniya* [New approaches to assessing of the welfare of the population]. *Yaroslavskiy pedahohycheskiy vestnyk*, no. 2, pp. 100–107.
3. Dehtiar N.V. (2012) *Suchasni metody ekonomichnoi otsinky ekosystemnykh posluh* [Modern methods of economic valuation of ecosystem services]. *Efektivna ekonomika*, no. 2, pp. 50–59.
4. Koniushkov D.E. (2015). *Formyrovanye y razvytye kontseptsyy ekosystemnykh usluh: obzor zarubezhnykh publykatsyi* [Formation and development of the concept of ecosystem services: a review of foreign publications]. *Biulleten Pochvennoho ynstytuta im. VV Dokuchaeva*, no. 80, pp. 26–49.
5. Mishenin Ye.V., Dehtiar N.V. (2015) *Ekonomika ekosystemnykh posluh: teoretyko-metodolohichni osnovy* [Economics of ecosystem services: theoretical and methodological foundations]. *Marketing i menedzhment innovatsii*, no. 2, pp. 243–257.
6. Zahvoiska L.D. (2013) *Kontseptualizatsiia posluh ekosystem u suchasnomu ekoloho-ekonomichnomu dyskursi* [Conceptualization of ecosystem services in modern ecological and economic discourse]. *Naukovi pratsi Lisivnychoi akademii nauk Ukrainy*, no. 11, pp. 178–185.
7. Bobylev S.N., Horiacheva A.A. (2019) *Ydentyfykatsiia y otsenka ekosystemnykh usluh: mezhdunarodnyi kontekst* [Identification and valuation of ecosystem services: the international context]. *Vestnyk mezhdunarodnykh orhanyzatsyi: obrazovanye, nauka, novaia ekonomika*, no. 1, pp. 225–236.